

המכללה לביטחון לאומי
מחזור מ"ו, 2018-2019

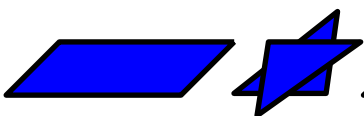
עבודת סיום בסמינר צבא - חברה

מ"שיר הרעות" ועד ל"אצלנו בגן"

השינוי בשירי זיכרון המבוצעים על ידי הלהקות הצבאיות
כמשקפים את השינוי בחברה הישראלית ויחסה לצבא

מגישות: סא"ל מאיה גולדשמידט וסא"ל ענבל דה - פז
מנחה אקדמי: ד"ר נרי הורוביץ

מאי 2019

פרולוג

לפני ארבע שנים, הופיע בנה של מאיה, שהיה אז בכיתה ה' בטקס יום הזיכרון של בית הספר היסודי. מדובר בטקס שנערך עם פתיחת אירועי יום הזיכרון, ומהווה הטקס המרכזי בנושא עבור תושבי השכונה. טקסים דומים מתקיימים ברחבי הרצליה (וגם בנה של ענבל הופיעה באותה השנה בטקס דומה בבית ספרו), ומן הסתם ברחבי הארץ.

אחד השירים המרכזיים שביצעו הילדים בטקס, היה השיר, "אצלנו בגן"¹, שנכתב והולחן על ידי יפתח (יפתח) קרזנר, ובוצע על ידי שי-לי עטרי. מרכזיותו של השיר, שלא היה מוכר למרבית ההורים, בטקס, היוותה עבורם הפתעה. ילידי שנות ה-70, לוו לאורך השנים בימי הזיכרון, על ידי השירים הקלאסיים של התרבות העברית, שלרבים מהם אחראיות הלהקות הצבאיות. דוגמאות בולטות ולא ממצות – "שיר הרעות", "מה אברך?", "אחי הצעיר יהודה", "גבעת התחמושת", וכיו"ב. גם אלה שהכירו את השיר, לא הכירו את הקשר בין השיר לבין הלהקות הצבאיות.

דומה כי אותה הפתעה מלמדת על ההתפתחות שחלה עם השנים בדרך שבה הלהקות הצבאיות כשלוחה של צה"ל, משולבות בתרבות הישראלית, ומהוות חלק ממנה – כיצרון מרכזי של כוכבים בשוק התרבות המקומי, וכסוכן תרבות בכל האמור ביצירות עצמן שבוצעו על ידי הלהקות.

בימים טעונים אלה, עבור החברה הישראלית, בשבוע שבין יום הזיכרון לשואה ולגבורה, לבין יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ונפגעי האיבה, מצאנו עניין בהתייחסות לשינוי שחל בדרך שבה הלהקות הצבאיות מבטאות את היחס למלחמה, לשכול ולזיכרון הנופלים. זאת, הן באמצעות השינוי בשירים עצמם, ביוצרים שמאחורי השירים, ובביצוע. בחרנו להדגים זאת באמצעות הפערים שבין השיר "אצלנו בגן" לרבות יצירתו, ביצועו, ומצבן של הלהקות הצבאיות בעת הפצתו, לבין שירים מוקדמים יותר, ובראשם "שיר הרעות".

שירי הזיכרון – על היוצרים והיצירה

יפתח קרזנר, יוצר השיר "אצלנו בגן", הוא זמר, כותב ואיש היי-טק, אשר איבד במלחמת לבנון השנייה (2006) חבר קרוב, הטייס תום פרקש ז"ל. בעקבות זאת כתב את השיר "מיליון כוכבים"², שבוצע על ידי אחותו של תום, והפך להיות סמל למלחמה. ביולי 2014, במהלך מבצע צוק איתן, הוציא לאור את השיר אצלנו בגן, בביצועה של שי-לי עטרי.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=Y05qrt0YHtw>

² <https://www.youtube.com/watch?v=kKettLssm8g>

קרזנר כתב בפלטפורמות שונות של המדיה החברתית³, במסגרת קידום השיר, כי "אצלנו בגן" נכתב על ההתמודדות הקשה עם המציאות הישראלית - "מציאות שככל שעוברות השנים אנו נתקלים בה שוב ושוב והיא גובה מאיתנו מחיר יקר. מציאות בה הילדים שלנו רק מסיימים בית ספר, עדיין רוצים לבלות ולהתאהב, להכיר ולהתרגש וכבר הם הופכים להיות הגיבורים שמגנים על המדינה שלנו. הופכים להיות אלה שמתים כדי להגן על המולדת. השילוב המטורף הזה, שבו הם עדיין ילדים שאנחנו רק רוצים לשמור ולהגן עליהם ובעצם הם אלו שמגנים עלינו יוצר את ההוויה הישראלית. אין דבר שחשוב לנו יותר בימים קשים אלה מאשר לראות את הילדים חוזרים הביתה בשלום. נותר לנו רק לחזק את אלה שיוצאים לקרב ולנחם את שאיבדו קרובים ואהובים...כשעוברות השנים ואנחנו מתבגרים פתאום הם נראים לי כל כך צעירים הילדים האלה שיוצאים לקרב. נשבר לי הלב על זה שעוד דור של ילדים צריך לחוות את האובדן שאנחנו חוונו, שעוד דור של ילדים צריך להפוך לגיבורים".

הבאנו את הדברים בהרחבה, על מנת להדגים, עוד בטרם התייחסות לטקסט עצמו, את הביקורתיות שבבסיסו של השיר, אשר מובעת בצורה גלויה על ידי המחבר. דוגמאות דומות לביקורת במסגרת "שירי יום הזיכרון" של הלהקות הצבאיות, ניתן למצוא בטקסטים מקבילים שבוצעו גם הם על ידי להקות צבאיות, כגון "חורף 73" שבוצע על ידי להקת חיל החינוך⁴, ובאופן בולט פחות ב"מכתב קטן" שבוצע על ידי להקת פיקוד מרכז⁵.

להבדיל, שיר הרעות, נכתב על ידי חיים גורי, חתן פרס ישראל לשירה, אשר נמנה על המשוררים הבולטים של דור תש"ח, וכתב שירים רבים, שהם נכסי צאן ברזל בתרבות הישראלית. שיריו, ובהם "באב אל וואד" "כאן מוטלות גופותינו" עוסקים רבות בסוגיית זכר הנופלים, בעיקר בעקבות מלחמת יום העצמאות. מדובר בשירים בעלי גישה ממלכתית, שיש בה אמנם כדי לתאר את כאב האובדן, אולם אין משום ביקורת על הממסד, על המלחמה, ועל המציאות החברתית, אלא משום השלמה עם גזירת הגורל.

זווית הכתיבה

זווית הכתיבה של השיר היא אישית ומקומית, השיר מתאר את חווית האובדן דרך עיני ילדי הגן, מבלי להתייחס להקבלה לחיילים, עד לשורה האחרונה של השיר (שבה הגן הופך לגדוד, שגם בו יש ילדים). השיר נותן לגיטימציה להתפלגות חברתית בין מיוחסים ומיוחסים פחות

³ ראה לדוגמה הדברים שכתב בדף היו טיוב שלו, ה"ש 1 לעיל.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=gp9sO89a32I>

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=Ye6Gdskea9g>

"אצלנו בגן יש הרבה חבורות, יש כאלה נחשבים, יש כאלה שפחות", כאשר ניתן להבין שהחבורה הנחשבת היא זו של "קופצי הנדנדות" המקבילים לטייסים –

"אבל מי לא שמע על קופצי הנדנדות

מריעים להם כפיים מלמדים אותם לנחות

מורמים על נס הדגל גאוות כל האזור".

השיר עצמו לא נתפס כביקורתי באופן ברור וגלוי, אולם הקבלתם של החיילים לילדי הגן, במיוחד בהקשרים החברתיים הקיימים (וראה לאחרונה הוויכוח סביב "הילד של כולנו" וביקורת הרמטכ"ל על השימוש במונח זה כלפי חיילים), ההתייחסות לכך ש"אצלנו בגדוד, יש המון ילדים". כמו גם העובדה שהפצתו של השיר, לוותה בהתייחסות הביקורתית הברורה של יוצרו, משווה לו נופך ביקורתי.

לעומת זאת, "שיר הרעות", כתוב מנקודת ראות ציבורית קבוצתית, כאשר הוא נוקט בלשון רבים:

"כבר שנה, לא הרגשנו כמעט

איך עברו הזמנים בשדותינו

כבר שנה ונותרנו מעט

מה רבים שאינם כבר בינינו"

גם אם ניתן לחוש בכאב הנשקף ממנו על האובדן והשכול – תוך הדגשת צעירותו של הנופל, והעובדה שאינו ממשיך לגדול, אין בו משום בדל ביקורת. החיילים מוצגים בו כפי שהם, יפי הבלורית והתואר, אנשים בוגרים, שעשו את שנדרשו על מנת להגן על המולדת. יתרה מכך, הצורך להמשיך בחיים על אף האובדן, וגם הרמיזה כי הקרבה דומה תידרש בעתיד, מוטמעות גם הן בשיר – "כנערייך כולם, שוב בשמך נחייך ונלכה". כך, שירים כדוגמת "שיר הרעות", ליוו וטיפחו במשך שנים את אתוס הגיוס הרחב והלחימה הבלתי פוסקת, שהם כורח מציאות הגוזר גם אובדן בלתי נמנע.

גם עיון במלל של שירי זיכרון נוספים שבוצעו על ידי הלהקות הצבאיות, ובהם השירים "הוא לא ידע את שמה", "מה אברך?", "אחי הצעיר יהודה", "מי שחלם", מגלים אתוס דומה, והם נטולי התייחסות ביקורתית מסוג כלשהו. בכל השירים מהווים הנופלים קבוצה הטרוגנית, של לוחמים עזי לב, ששיוכם החיילי אינו ידוע, שיצאו למלחמה ולא שבו.

הביצועים והלהקות הצבאיות

שי-לי עטרי, מבצעת השיר "אצלנו בגן", היא יוצרת ושחקנית ישראלית, בוגרת להקת חיל החינוך, אשר הוציאה את השיר במהלך מבצע "צוק איתן". השיר נתפס כחלק מניסיון חזרתן של הלהקות הצבאיות למרכז הבמה והתודעה התרבותית⁶, לאחר שלא הצליחו להתאושש מהחלטתו של הרמטכ"ל דאז, רפאל איתן, ב-1978 לסגור את הלהקות הצבאיות (נושא שגם הוא עצמו היה בסיס לפרודיה, במסגרת תוכנית "היהודים באים" במערכון האייקוני "סגור ת'להקה").

להקות צבאיות וצוותי בידור במדים ליוו את החיילים העבריים של היישוב היהודי מאז מלחמת העולם השנייה, עוד לפני הקמת מדינת ישראל ולאורך כל שנות קיומה, כששיא פריחתן היה בשנות השישים ועד אמצע שנות השבעים. להקות וצוותי הווי צבאיים ממשיכים לפעול גם כיום, אך במידת הצלחה פחותה משמעותית.

הלהקות הצבאיות היוו לאורך שנים, חלק בלתי נפרד מהווייה הצבאית והתרבות הישראלית, שהיו שלובות זו בזו בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה. הלהקות הוקמו אמנם לצורך הרמת המורל הצבאי, במסגרת הופעה בפני החיילים, אולם הפכו למרימות המורל של החברה הישראלית כולה, בזמנים שבהם הגבולות שבין החברה לבין הצבא, היו מטושטשים. אלופי הפיקודים והחילות התחרו ביניהם בגלוי מי מחזיק בלהקה הטובה והנחשבת ביותר והשקיעו משאבים רבים בחשיפת ההרכבים לציבור, לא פעם גם ככלי להאדרה עצמית⁸.

הלהקה הצבאית נחשבה למוסד תרבותי, מושא השאיפות עבור כל מי שחלם להיות אומן משפיע במדינת ישראל, וכתובת מבוקשת עבור יוצרים ישראלים, אשר כתבו את מיטב שיריהם לביצוע הלהקות הצבאיות. ללהקות הצבאיות תרמו מיטב יוצרי הזמר העברי, כמו נעמי שמר, חיים חפר, יאיר רוזנבלום ויורם טהרלב רחל שפירא, שכתבה את השיר "מה אברך", אהוד מנור" שכתב את השיר "אחי הצעיר יהודה" על נפילת אחיו, ועוד רבים וטובים. במאים ומעבדים מהשורה הראשונה עבדו עם הלהקות הצבאיות כגון נעמי פולני, יוסי בנאי, דני ליטאי ויאיר רוזנבלום.

יוצאי הלהקות הצבאיות הפכו עוד במהלך שירותם, לכוכבי תרבות ישראלית והלהקה היוותה מקפצה לקיירה ארוכת שנים עבור מיטב הכוכבים הישראלים – בשירה ובמשחק

⁶ איתמר זוהר, הלהקות הצבאיות חוזרות, והפעם אין סיבה לשמוח על כך, **הארץ**, 07.08.2018 <https://www.haaretz.co.il/blogs/itamarzohar/BLOG-1.6358362>

גדולה, חבל שאוזני המבקר ערלות, ישראלים, **הארץ**, 08.08.2018 <https://www.haaretz.co.il/blogs/doronkoren/BLOG-1.6360676>

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=dn7ptY8-NBQ>

⁸ ערן סויסה, "שירה בלי ציבור", **ישראל היום** (20.01.2017) <https://www.israelhayom.co.il/article/445539>

(מתי כספי, שלום חנוך, יורם גאון, ירדנה ארזי, הגשש החיוור, חוה אלברשטיין, שלמה ארצי, רבים מחברי להקת כוורת ועוד). ההווי המיוחד של הלהקות הצבאיות אף הונצח בסרט קולנוע מיתולוגי, "הלהקה" של אבי נשר, אשר כוכביו גם הם יוצאי להקות צבאיות.

כאמור, עם מינויו של רא"ל רפאל איתן ז"ל לרמטכ"ל, היתה אחת מהחלטותיו הראשונות לסגור את הלהקות הצבאיות. ההחלטה נומקה בטענה שהן אינן מיישמות את ייעודן המקורי להגיע לכל חיילי צה"ל. בשנת 1985 הלהקות הוקמו מחדש וחלקן אף זכה להצלחה ויצר להיטים, אך הן התפוגגו לאחר שנים ספורות.

חלק מהטעמים לכך היו שהסגנון המוזיקלי הישראלי השתנה עם השנים והתרחק מזה של הלהקות הצבאיות, שהתבססו בעיקר על שירי ארץ-ישראל או שירי-פופ קלילים. אבל יותר מכך, דומה שהשלכתו של השינוי של החברה הישראלית ביחס לצה"ל ולאתוס הביטחוני, השפיע גם על היחס ללהקות הצבאיות. שינוי זה הושפע גם מהאכזבה מתוצאות מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון הראשונה, וכן מהתפתחויות מרכזיות שחלו בחברה הישראלית, בין השאר כתוצאה מהשפעה ממגמות שהחלו להתפתח בעולם הרחב.

במסגרת זו התפתח מתח בין מיליטריזם לחומרנות, באופן הקורא תיגר על כמה מעוגניה הערכיים של הממלכתיות הריכוזית לטובת הצבת סולם ערכים חדש⁹. בנוסף לכך, נראה כי על אף שהאתוס הביטחוני, נשאר אתוס מרכזי, הרי שהוא איבד ממעמדו ההגמוני ולצידו החלו להתקיים אתוסים חדשים: האינדיווידואליסטי, הדמוקרטי והאזרחי. הצבא שהיה המבטא של העליון של האתוס הקולקטיביסטי הישן, השירות הצבאי ששימש מופת להתנהגות אזרחית, הנכונות להקרבה למען הכלל - כל אלה הועמדו מול אשכול סמלים וערכים מתחרה¹⁰.

דומה כי אותו שינוי שחל בחברה הישראלית כלפי צה"ל וחלחול ערכים חדשים, השפיעו גם על היחס כלפי הלהקות הצבאיות שנתפסו כמייצגות של האתוס הישן, המלחמתי, ולא התאימו את עצמן עם הזמן, לשינויים ביחסה של החברה הישראלית לצה"ל ולשינוי הערכי שחל בחברה, והתייחס גם לשירות הצבאי. לא פלא איפה, שבמקום במקום הלהקות הצבאיות הגדולות שכללו גם נגנים, הוקמו להקות קטנות בהיקפן הנקראות "צוותי הווי" (כמו להקת חיל החינוך ולהקת המפח"ש), שהצלתן מעטה משמעותית מזו של הלהקות הצבאיות בעבר, הם מופיעים רק בפני חיילים וכמעט שלא מתבססים על חומר מקורי, אלא על שירים של זמרים מוכרים.

⁹ יגיל לוי, **צבא אחר לישראל – מיליטריזם חומרני בישראל**, הוצאת למשכל (2003), עמ' 112-113.

¹⁰ יורם פרי, "יחסי חברה – צבא בישראל במשבר", **מגמות** (1999), עמ' 375, עמ' 378.

אותו שינוי ניכר גם ביחס אל השכול והאובדן, כפי שבא לידי ביטוי בשירים שהודגמו לעיל. ניתן להבחין לאורך השנים כי בעוד שבעבר, היתה קבלה של הציבור הישראלי את הצורך הבלתי פוסק בלחימה, ללא עוררין, מתוך הבנה כי מדובר במלחמות אין ברירה, שנועדו לבסס את קיומה של מדינת ישראל, הרי שעם השנים, הלכה וגברה הביקורת כלפי עצם הצורך במלחמות, וגברה הרגישות לנושא של נפילת חיילים בקרב (ראה דוגמת הקמת ארגונים כגון "ארבע אימהות", וביקורת ציבורית שהובעה כלפי כל אחד מהמבצעים הצבאיים בשנים האחרונות).

סיכום

לטוב ולרע הלהקות הצבאיות אינן עוד בעלות מעמד בולט בתרבות הישראלית, וכך גם השירים העוסקים בשירות הצבאי, במלחמה, ובתוצאותיה. ניתן לומר כי אולי יש בכך סימן לחברה בריאה יותר, אשר מרכז עיסוקה אינו עוד בהוויה הצבאית ומיליטריזם, והיא מעמידה בראש סדר היום גם ערכים חברתיים, ליברליים ואינדיבידואליים, ומושפעת מהעולם הרחב. העובדה כי הביקורתיות המלווה שינוי חברתי זה, חלחלה לא רק לעולם התרבותי האזרחי, אלא אפילו לשירי הזיכרון, ולשירי הלהקות הצבאיות, יש בה כדי להצביע על עומק השינוי ביחס החברה הישראלית לצה"ל, לשירות הצבאי, ולעימות המתמשך.